

Tanulmány

Papp Melinda

A nem szó szerinti jelentések szerepe a Metamorphoses Meseterápiás Módszerben pragmatikai perspektívából*

Abstract

This paper aims to analyze the role of non-literal meanings in the Metamorphoses Fairytale Therapy Method using pragmatic approach. In the first part of the paper the theories of Grice (1957; 1975/1989), Bach (2012) Sperber & Wilson (1986/1995), Giora (1997; 2008) and Gibbs (1994) are presented in brief. The paper emphasizes those details of mentioned theories which are connected to non-literal meanings. In the second part I present the Metamorphoses Fairytale Therapy Method and on the basis of the relevance theory I analyze linguistic examples which were said in therapeutic discourse. In this paper I would like to focus on the comprehension of creative metaphors in fairytales and point out the diagnostic role of using non-literal meanings in therapeutic discourse.

Keywords: non-literal meaning, Metamorphoses Fairytale Therapy Method, relevance theory, creative metaphor

Bevezetés

A történetmondás a személyközi kommunikáció egy sajátos formája, amely a beszédhelyzettől függően többféle funkcióval rendelkezhet. E kommunikációs forma funkciói lehetnek: az információközlés, az érzelemkifejezés, a felhívás, a kapcsolatfenntartás és az esztétikai szerep (Buda 1986, Forgács 1989). A történetmondó kommunikatív és informatív szándékát nyelvi és nem nyelvi elemekkel jelzi a kommunikációs partnereknek. A szóbeli kommunikáció nem nyelvi kifejezőeszközei közül a történetmondás során kiemelt szerephez jutnak a beszédet kísérő prozódiai jellemzők, a tekintet, a mimika és a gesztikuláció (Boldizsár 2010: 319).

A hétköznapi kommunikációban megvalósuló történetmondás közben a beszélő szándéka vonatkozhat az általa kimondott megnyilatkozás szó szerinti és nem szó szerinti jelentésére is. Gyakran előfordul, hogy a kompozicionális jelentés és a történetmondó által közölni kívánt jelentés eltér egymástól, ezt nevezzük nem szó szerinti nyelvhasznotnak. A mesemondás a történetmondás egy alkategóriájaként is értelmezhető, ahol még komplexebb kérdéskört vet fel a szószerintiség fogalmának meghatározása. Számos pragmatikaelmélet foglalkozott a szó

* A szerző hálás köszönetét fejezi ki a tanulmány írása közben kapott hasznos tanácsokért Németh T. Enikőnek, a Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszék vezetőjének. Jelen írás létrejöttét az „EFOP-3.6.1-16 – Intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztések Intelligens élettudományi technológiák, módszertanok, alkalmazások fejlesztése és innovatív folyamatok, szolgáltatások kialakítása a szegedi tudásbázisra építve” című projekt támogatta.

szertinti és a nem szó szerinti jelentések összefüggéseinek feltárásával. A tanulmány célja a nem szó szerinti jelentések szerepének vizsgálata a mesemondás egy sajátos típusára, a terápiás célú történetmondásra épülő módszer alkalmazásában.

A tanulmány első része Grice (1957; 1975/1989), Bach (2012) Sperber & Wilson (1986/1995), Giora (1997; 2008) és Gibbs (1994) elméletének a téma szempontjából néhány releváns részletét ismerteti, hogy árnyaltabb kép alakulhasson ki a nem szó szerinti jelentések értelmezési lehetőségeiről a történetmondás során tapasztalt jelenségek vizsgálatához. Az egyes pragmatikaelméleti keretekhez kapcsolódó példák népmesék szövegeiből származnak. A második rész a Metamorphoses Meseterápiás Módszer (Boldizsár 2010) alkalmazása során tapasztalt és lejegyzett példák elemzését mutatja be rávilágítva ezáltal a jelentésszintek közti váltások terápiás jelentőségére. A fent említett diskurzusokban megjelenő nem szó szerinti jelentések szerepének relevanciaelméleti keretben történő vizsgálata mind nyelvészeti, mind terápiás szempontból hasznos lehet.

1 A nem szó szerinti jelentések pragmatikai irodalmának rövid áttekintése

A szó szerinti és a nem szó szerinti nyelvhasználat összefüggéseit feltáró kutatások kurrens területét alkotják a kortárs pragmatikának. Jelen írás első része néhány kiemelkedő jelentőségű megközelítést mutat be röviden a nem szó szerinti jelentések pragmatikai irodalmából. Herbert Paul Grice (1957; 1975/1989) a természetes és nem természetes jelentés dichotómiájának megalkotásával, az együttműködési alapelv, az implikaturák valamint a társalgási maximák meghatározásával létrehozta azt az elméleti háttérrel, amelyhez képest a későbbi pragmatikák megfogalmazhatták állításaikat a megnyilatkozások jelentéseinek vizsgálatával kapcsolatban. Grice a nem természetes jelentés fogalmán a következőt értette: „A az x megnyilatkozással valamilyen hatást szándékolt kiváltani egy hallgatóságban ezen szándék felismerése révén (Grice 1957: 220).” Ebben az értelmezésben tehát a hatás kiváltásában kiemelt szerephez jut a szándék felismertetése. Grice racionális ágensként értelmezi egy társalgás résztvevőit, így feltételezi, hogy létezik egy olyan kölcsönösen elfogadott és elvárt viselkedési minta, amit a kommunikációs partnerek követnek. Ezt nevezte együttműködési alapelvnek (Cooperative Principle):

Hozzájárulásod a társalgáshoz legyen olyan, amelyet az adott pillanatban a társalgás elfogadott célja vagy iránya megkíván! (Grice 1975/1989: 26, Nemesi 2009: 56)

Az együttműködési alapelv önmagában túl általános, ezért Grice létrehozott négy kategóriát és ezekhez kapcsolódóan négy társalgási maximát, amelyek segítségével körülhatárolhatóvá, kifejezhetővé és tagolhatóvá válhattak a társalgásokat szervező alapelvek. A kanti rendszerből származtatott kategóriákat és a hozzájuk tartozó maximákat jelen tanulmány szerzője röviden, felsorolásszerűen mutatja be:

Papp Melinda:

A nem szó szerinti jelentések szerepe a Metamorphoses Meseterápiás Módszerben pragmatikai perspektívából
Argumentum 14 (2018), 327-338
 Debreceni Egyetemi Kiadó

A kanti kategóriák	Szupermaxima	(A)maximák
MENNYISÉG (Quantity)		1. Hozzájárulásod legyen a kívánt mértékben informatív! 2. Hozzájárulásod ne legyen informatívabb, mint amennyire szükséges!
MINŐSÉG (Quality)	Próbáld hozzájárulásodat olyanná tenni, hogy igaz legyen!	1. Ne mondj olyasmit, amit hamisnak hiszel! 2. Ne mondj olyasmit, amire nincs kellő bizonyítékod!
VISZONY (Relevancia)		Légy releváns!
MÓD (Manner)	Légy érthető!	1. Kerüld a kifejezés homályosságát! 2. Kerüld a kétértelműséget! 3. Légy tömör (kerüld a szükségtelen bőbeszédűséget)! 4. Tartsd be a sorrendet!

1. táblázat: A kanti kategóriák és Grice maximái (Nemesi 2009: 57)

A maximák bemutatására a szerző az egyes maximasértések elemzését választja módszerül. A *Lotilko* című mesében Lotilkónak, a repülő embernek a gonosz Teventej elvette és elrejtette a szárnyait. Lotilko a szárnyak keresésére indult és segítséget kért Teventej feleségétől.

- *Áruld el, hová rejtette a férjed a szárnyamat?*
- *Igazán nem tudom – felelte az asszony. – De ha tudnám, sem mondanám meg!*

Az asszony megnyilatkozása egyértelműen sérti a MENNYISÉG maximáját, ugyanis a beszélő hozzájárulása nem volt a kívánt mértékben informatív. Ezután Teventej megkérdezte a környéken repkedő madarakat is, hogy hol találhatja meg a szárnyait.

- *Keressd először a folyó egyik partján, aztán a másikon!*

A madarak tanácsa a MÓD maximáját sértette meg, ugyanis kétértelmű információkat tartalmazott. A homályos válasszal pedig Lotilko nem került közelebb a probléma megoldásához.

A következő példában, amely *Az átkozott pipőretyúk* című meséből származik, a MENNYISÉG és a RELEVANCIA maximájának megsértésére is sor kerül. Az alábbi szituációban a gazda és a felesége beszélgetnek:

- *Ó, asszony! Máskor, hogyha megtértem, mindig volt itthon meleg cipó. Ma miért nem süttöttél?*
- *Ne is kérdezd, én édes uram! Volt a világon egy átkozott pipőretyúk, a kerítés alatt kapargatott, a kerítés megdőlt bánatában, a varjú kitepte a farkát bánatában, a fűzfa levetette ágát bánatában, a kecske világgá üzte a két kicsi gidáját bánatában, a patak*

Papp Melinda:

A nem szó szerinti jelentések szerepe a Metamorphoses Meseterápiás Módszerben pragmatikai perspektívából
Argumentum 14 (2018), 327-338
Debreceni Egyetemi Kiadó

ecetté változott bánatában, a nagylány földhöz teremtette a korsót bánatában, én falhoz csaptam a tésztát bánatomban.

Az asszony hozzájárulása jóval informatívabb volt, mint amennyire szükséges lett volna, és az általa elmondott eseménysorozat sem tartozott szervesen a tárgyhoz. A MINŐSÉG maxima megsértésére az ördögös mesékben számos példát találhatunk, ugyanis a karakter megnyilatkozásainak sajátossága, hogy nem mond igazat. *Az ördög meg a lány* című mesében az ördög a következő hamis állításokkal próbálta kicsalni a lányt a házból, hogy elvihesse magával:

- *Gyere ki, lelkem, gyere ki, gyöngyöm, ideki harmat csillog a földön!*
- *Nem megyek.*
- *Gyerek ki, galambom, gyerek ki, virágom, ideki rózsza nyílik minden ágon!*
- *Nem megyek.*

Grice *Meaning* (Grice 1957) című korszakalkotó írásában arra hívta fel a figyelmet, hogy egy kommunikációs helyzetben elhangzott megnyilatkozás értelmezésekor ne arra helyezzük a hangsúlyt, hogy a megnyilatkozás mit jelent, hanem arra, hogy a használat közben mit értünk alatta. Implikátúraelméletében a megnyilatkozás teljes jelentése a mondott jelentésből (what is said) és az implikált jelentésből (what is implicated) tevődik össze. Az implikátúrákat további két csoportra osztja: a konvencionális és társalgási implikátúrákra. A konvencionális implikátúrák azok, amelyekben a kifejezés konvencionális jelentése határozza meg, hogy mit implikálunk azzal, amit mondunk (Grice 1975/1989: 25). A társalgási implikátúra esetében a beszélő szándékosan megszegi az egyik maximát és az általa sugalmazott gondolat felismeréséhez következtetési műveletre van szükség. Az a gondolat, amit a beszélő fel akar ismertetni a hallgatóval nincs benne a kiejtett mondat konvencionális jelentésében (Grice 1975/1989: 30). Társalgási implikátúrára találhatunk példát *A boldog ember inge* című mesében, amelyben a király betegsége csak akkor múlik el, amikor egy boldog ember ingét magára veheti. Hosszas keresgélés után a király rátalál egy favágóra, akivel szóba elegyedik.

- *Látom, van munkád is, meg jó feleséged, a mindennapra valótok is biztosan megvan. Boldogok vagytok, ugye?*

Ebben az esetben a király többet közöl, mint amennyit mond. Az uralkodó által mondottakban kétféle implikátúra típusra is találhatunk példát. Az elhangzottakból kikövetkeztethető, hogy a király szerint a favágónak megvan mindene, ezért boldog lehet. Sőt, a király felsorolásából arról is információt kaphatunk, hogy vélhetően a király szerint boldog ember az, akinek van munkája, jó felesége és megvan a mindennapra valója is. Ezt az implikátúrát nem valamilyen szó jelentése hívja konvencionálisan életre, ugyanis nem azt mondja a király, hogy mindene megvan „tehát“ boldogok vagytok. A példa ezen részében a társalgási maximák kihasználásában keresendő a jelenség magyarázata. A példa végén található *ugye* partikula egy másik implikátúra használatára (vö. Kiefer 2007) is utal, ennek jelenlétéből ugyanis arra következtethetünk, hogy a beszélő, vagyis a király igenlő választ vár kérdésére. Ha önmagában a *Boldogok vagytok, ugye?* részt elemezzük, akkor egy konvencionális implikátúrát találunk, ami azt jelenti, hogy a király hisz abban, hogy igaza van és ezt egy nyelvi elem segítségével közli.

A társalgási implikátúráknak azt a típusát, amelyben a sugallt jelentést a megnyilatkozás valamely nyelvi eleme generálja általánosított (generalized) társalgási implikátúrának nevezük. Az alkalmi (particularized) implikátúráknál „a beszélői jelentés (azaz a megnyilatkozás-

Papp Melinda:

A nem szó szerinti jelentések szerepe a Metamorphoses Meseterápiás Módszerben pragmatikai perspektívából
Argumentum 14 (2018), 327-338
 Debreceni Egyetemi Kiadó

példány) szintjén nincs lehetőség az absztrakcióra; nem tekinthetünk el a kontextus releváns jegyeitől, hiszen az ezekre való hivatkozás nélkül semmit sem mondhatnánk a pragmatikai tartalomról (Nemesi 2009: 60).”

A Grice utáni pragmatika két fő irányvonala a neo-grice-i és a poszt-grice-i elméletekre bontható. A neo-grice-i irányzathoz tartozik Kent Bach (2012) *Saying, meaning and implicating* című munkájában megfogalmazott elmélete. Bach megőrzi a Grice által bevezetett főbb fogalmi keretet, de bírálja a társalgási implikaturákkal kapcsolatos elméletének részleteit. Az implicitúra fogalmának bevezetésével létrehoz egy köztes kategóriát, mely az implicit és explicit tartalmak közötti esetek definiálására szolgál.

Bach foglalkozik a kétértelműség és az indexikalitás kérdésével is a nyelvi és a beszélői jelentés viszonylatában. A beszélői jelentés a nyelvi jelentésnek, a mondat szemantikai tartalmának kontextusfüggő, a beszélő által szándékolt jelentése. Bach munkájában finomítja a Grice által javasolt terminológiát is: a maximák helyett a feltételezések (presumptions) terminust, míg az együttműködési alapelv (Cooperative Principle) helyett a kommunikatív feltételezések (Communicative Presumption) kifejezést javasolja (Bach 2012: 57).

A poszt-grice-i irányzat egyik legelterjedtebb és egyre szélesebb körben alkalmazott kognitív elmélete a relevanciaelmélet (Sperber & Wilson 1986/1995). Grice-hoz hasonlóan a relevanciaelmélet követői is arra az álláspontra helyezkednek, hogy a megnyilatkozások interpretációja során következtetéseket végzünk, azonban ebben az elméleti keretben itt a fókusz a megnyilatkozások interpretációjának az emberi megismerés felőli megközelítésén van. Sperber és Wilson elméletükben a kódelfogást és a szándékfelismerő képességre alapozó következtetési modellt ötvözik, ugyanis szerintük önmagában egyik sem ad kielégítő válaszokat a kommunikációs folyamatok értelmezésekor felmerülő kérdésekre. Éppen ezért egy új kommunikáció-definíciót vezetnek be (Sperber & Wilson 1986/1995: 63; Németh T. 2003; Nemesi 2009):

Osztenzív-következtetési kommunikáció: A kommunikátor létrehoz egy stimulust, ami kölcsönösen nyilvánvalóvá teszi a résztvevő felek előtt a kommunikátor abbéli szándékát, hogy a stimulussal nyilvánvalóvá vagy még nyilvánvalóbbá akar tenni a hallgató(ság) számára egy {I} feltevés-halmazt.

Ahhoz hogy a relevanciaelméleti keretben kommunikációról beszélhessünk a beszélőnek informatív és kommunikatív szándékkal kell rendelkeznie (Sperber & Wilson 1986/1995: 58, 61). A kommunikátor célja a partner figyelmének felhívása a közlés szándékára – ezt nevezi Sperber és Wilson osztenzív viselkedésnek. A relevanciaelméletben használatos két nem normatív, gazdaságossági elv: a kommunikatív relevancia elve és a kognitív relevancia elve. A kommunikatív relevancia elve szerint az osztenzív-következtetési kommunikáció minden egyes aktusa saját optimális relevanciáját garantálja, a kognitív relevancia elve pedig azt mondja ki, hogy az emberi megismerés a relevancia maximalizálására törekszik (Sperber & Wilson 1986/1995: 260). Az optimális relevancia a Sperber & Wilson-i értelmezésben azt jelenti, hogy egy stimulus elég releváns ahhoz, hogy a partnernek megérje a feldolgozásába műveleti erőfeszítést fektetni. Az optimális relevancia másik aspektusa pedig az, hogy a kommunikátor képességei alapján az osztenzív stimulus az elvárható legrelevánsabb stimulus legyen. A kommunikációban az optimális relevancia fontosságára jó példát találhatunk *A fehér sólyom* című mesében, amelyben Bolotbek kán azt a leányt kívánta feleségül venni, aki helyesen válaszol a kérdéseire. Az egyik feladvány így hangzott: Milyen messze van az igazság a hazugságtól? Sokan megpróbálkoztak a válaszadással, de egyik feleletet sem tartotta megfelelőnek, „optimálisan relevánsnak“ a kán. Nagysokára megjelent egy Daanisnam nevű leány, aki így felelt a kérdésre:

- *Az igazság a hazugságtól négy ujjnyi távolságra van. Ekkora a távolság a szemtől a fülig, mert míg a fül gyakran hazugságot hall, a szem mindig látja az igazságot!*

A kán meghallgatva a választ, elégedetten bólintott, majd feleségül vette a leányt, igazolva ezzel, hogy megkapta a kommunikátor képességei alapján elvárható valóban releváns információt, se többet se kevesebbet. Lényeges az is, hogy a leány olyan módon kellett hogy megfogalmazza válaszát, hogy az a kán számára egyértelműen feldolgozható legyen.

Sperber és Wilson elkülöníti egymástól a megnyilatkozások interpretációjában a logikai forma és a propozíciós forma fogalmát. „A logikai forma a megnyilatkozás alapinterpretációja; az összetevői által kódolt fogalmak rendezett sorából áll” (Nemesi 2009: 91). A logikai formát a nyelvi modulban működő interpretáció eredményeként kapjuk, a propozíciós formához pedig a logikai formát kiegészítő pragmatikai folyamatok révén juthatunk hozzá. Ebben az értelmezésben a következtetési művelet egyik premisszáját a logikai forma adja meg. A logikai formából szerzett információkat a többi premissza együttese, a kontextus egészíti ki (Sperber & Wilson 1986/1995: 38-39). Ehhez hozzátartoznak a már elhangzott megnyilatkozások, valamint a szövegelőzmény tárolt reprezentációja, ami erős predikciókat visz bele a megértési folyamatba (Nemesi 2009: 92).

A relevanciaelméletben a szószerintiség és nem szó szerintiség (Sperber & Wilson 1986/1995: 233-234) elkülönítésekor a megnyilatkozás propozíciós formája és a kifejezett gondolat közti hasonlóság adja meg a kiindulópontot, azaz a megnyilatkozás szó szerintiségét a beszélő által közölni kívánt gondolathoz képest definiálhatjuk. A kommunikatív relevancia elve minden megnyilatkozás interpretációjára érvényes, így a nem szó szerinti megnyilatkozások esetén is ez érvényesül. A hallgató célja itt is az, hogy egy olyan értelmezést hozzon létre a beszélő által közöltek alapján, amely megfelel a relevanciaelvárásainak.

Ezek az interpretációs folyamatok több egymással párhuzamban működő részfolyamatra oszthatók (Wilson & Sperber 2004: 6).

1. Explikátúra: megfelelő vélekedés (hipotézis) kialakítása az explicit tartalomról (pl. nyelvi dekódolás, kétértelműségek kiküszöbölése, szabad jelentésgazdagítás)
2. Implikált premissza: megfelelő vélekedés a szándékolt, kontextuális feltevésekről
3. Implikált konklúzió: a szándékolt kontextuális implikációkról való vélekedések, hipotézisek felállítása

A szószerintiség-nem szó szerintiség problémakörének lényegi kérdése a jelentés egyes rétegeinek megkülönböztetése mellett a kontextuális tényezők hatása az egyes kifejezések feldolgozására nézve. Ez a metaforikus kifejezések esetében kiemelt fontosságú szempont. A standard pragmatikai, vagy másként moduláris nézet képviselői azt vallják, hogy az átvitt jelentéshez való hozzáférés előtt mindig a szó szerinti jelentés aktiválódik először a figuratív nyelv feldolgozása közben. Ezzel a modellel szembehelyezkedik a közvetlen hozzáférés elmélete (Gibbs 1994), amely azt feltételezi, hogy a szó szerinti kifejezésekhez hasonlóan a metaforikus kifejezéseket is azonnal elérjük. A kontextuális hatásoknak köszönhetően ez az értelmezési folyamat nem kerül többlet feldolgozásbeli költségbe. A harmadik modell, amellyel a metaforikus kifejezések feldolgozását értelmezni tudjuk a fokozatos kiugróság modellje (graded salience model) (Bencze M. 2014). A Rachel Giora (1997, 2008) által létrehozott elméleti keret központi fogalma a vezérjelentés (most salient meaning). „A mentális lexikonban a konvencionalitás, a gyakoriság, az ismerősség, a prototipikusság szerint kódolt nyelvi egységek közül a kiugróbbak gyorsabban hozzáférhetőek lesznek a feldolgozás számára (Benze M. 2014: 849).” Ebben az elméleti keretben a szó szerinti és figuratív megkülönböztetés helyett az ingerek kiugró/kevésbé kiugró jellemzője kerül fókuszba. A vezérjelentés ebben az

Papp Melinda:

A nem szó szerinti jelentések szerepe a Metamorphoses Meseterápiás Módszerben pragmatikai perspektívából
Argumentum 14 (2018), 327-338
Debreceni Egyetemi Kiadó

értelmezésben lehet figuratív is. Giora szerint az értelmezés kezdeti stádiumában a kontextus szerepe korlátozott, csak az interpretáció egy későbbi állomásán történik meg a kontextusnak a lexikai modul kimenetével való egyeztetése (Giora 1997, 2008). Két esetben válhat a kontextus igazán meghatározóvá ebben a modellben:

- a) amikor több vezérjelentés verseng egymással, vagy amikor
- b) az adott szövegösszefüggésbe a vezérjelentés nem illeszkedik.

Megvizsgálva a fent bemutatott elméleti keretek állításait, a Metamorphoses Meseterápiás Módszer terápiás diskurzusainak elemzéséhez a relevanciaelmélet perspektívája tűnik a legadekvátabbnak. Ez a felfogás érvelt amellett ugyanis, hogy a szó szerinti és a nem szó szerinti megnyilatkozások interpretálási folyamatait nem lehet élesen elhatárolni egymástól. A terápiás beszélgetések során is tapasztalható, hogy az elhangzottak értelmezésekor a kommunikációs partner nem hagyatkozhat csupán a nyelvi interpretációra, a teljes interpretációhoz szükség van a fent részletezett pragmatikai folyamatokra is. A választott elméleti keret kielégítő magyarázatot ad a vizsgált kommunikációs folyamat eredményességének zálogául szolgáló, mesei tartalmakban kiemelkedő jelentőséggel bíró nem szó szerinti nyelvhasználati forma, a metafora értelmezésének mikéntjére is.

2 A nem szó szerinti jelentések szerepe a Metamorphoses Meseterápiás Módszerben

A tanulmány második felében bemutatott példák a Metamorphoses Meseterápiás Módszeren (Boldizsár 2010) alapuló történetmondási szituációkból származnak. A megvalósult terápiás diskurzusokban megfigyelt jelentésszintek közti váltások a terápia eredményessége szempontjából kulcsfontosságúak. A Metamorphoses Meseterápiás eljárás lényege, hogy minden élethelyzetnek megvan a mesebeli párja, és ha erre rátalálunk, akkor a mesei motívumok, hősök, események javítókulcsként, mértékként vagy sorvezetőként is működhetnek (Boldizsár 2010). A terápia megvalósulhat egyénileg és csoportosan is. A terápiás üléseken elhangzó népmesék köré épül a diskurzus. A csoportok munkájának egyes fázisait az 1. ábra mutatja be.

Fázis	Funkció
Beléptetés	Köszöntés, áthangolás megkezdése, rítus
Bevezetés a mesébe	Ráhangolódás, testtudatosítás
Mesemondás	Viszonyítási alap, javítókulcs, mérték, sorvezető átadása
Meséhez kapcsolódó kérdések	Érzelmi beállítódás, azonosulás, érzékszerv-élesítés
A mesét követő feladatok	A mese és a mesehallgató közti kapcsolat elmélyítése
Kivezetés a meséből	A foglalkozás zárása, a mesehallgatók visszavezetése a meséből a hétköznapi világba

2. táblázat: A Metamorphoses Meseterápiás (Boldizsár 2010, 2014) csoportülés felépítése

Papp Melinda:

*A nem szó szerinti jelentések szerepe a Metamorphoses Meseterápiás Módszerben pragmatikai perspektívából
Argumentum 14 (2018), 327-338
Debreceni Egyetemi Kiadó*

A mesemondást követő feldolgozás segít a történetek által felkínált viselkedés- és gondolkodásbeli mintákat lehetséges, jövőbeli választásokká formálni valamint előkészíti a szintemelkedéseket (Boldizsár 2014: 14). Bizonyos csoportok egy-egy életfordulóhoz, életszakaszhoz, mások pedig életválságokhoz kötődnek.

Ebben a megközelítésben a mesék egy egységes és egylényegű világkép részei, melynek valamennyi eleme ugyanazt az üzenetet hordozza, és ennek a rendszernek egyetlen eleme is képes magába sűríteni az egész világképet. A világkép egyes részei úgymint a népmesék, a mondókák, a rítusok, a népdalok, a találós kérdések vagy a szólások képesek életre kelteni egy olyan nyelvet, amely lassan elfeledetté válik: a teremtő képzelet nyelvét (Boldizsár 2014:15). Ennek felelevenítése azonban nem a mesében rejlő szimbólumok megfejtésével, hanem a mesékben őrzött komplex tudásanyag kódként való felfogásával és megértésével érhető el.

A terápia lényege, hogy a meséket nem szabad „lefordítani”, hiszen akkor elveszne a mesebeli kódok gondolkodást átformáló ereje: a Metamorphoses Módszerben a mesemondást követő érzékszerv-élesítő gyakorlatok, feldolgozó kérdések és játékok során a teremtő képzelet nyelvének használatával lehet bejutni a mesébe. Ebben a megközelítésben a mesék tehát nemcsak segédeszközöknek tekinthetők, hanem „konkrét léttapasztalásra lehetőséget nyújtó viszonyítási alapnak is, amely komplex módon kapcsolja az embert egyrészt önmaga neme- sebb részéhez, másrészt a világ gazdagságához (Boldizsár 2014: 16).”

A terápia működési elvének leírásából is kiolvasható, hogy nincs szükség a szó szerinti és nem szó szerinti szint közti éles különbségtételre, ami igazolja a relevanciaelmélet alkalmazhatóságát e területen. Wilson és Sperber szerint a metafora is az optimális relevancia elérésének egyik alternatív lehetősége (Wilson & Sperber 2004). A metaforikus megnyilatkozások célja az, hogy a hallgató egy általában szó szerint nem optimálisan releváns állításból egy sor igaz kontextuális implikációt vonjon le. Ebben a felfogásban megkülönböztethetünk konvencionizált és kreatív metaforákat (Sperber & Wilson 1986). A mesék terápiás alkalmazásában a kreatív metaforák értelmezésének kiemelt jelentősége van. Ezeket a metaforákat nem lehet úgy helyettesíteni egyetlen szó szerinti mondattal, hogy közben ne vesszenek el fontos kontextuális implikációk. A kreatív metaforák megértésekor nem feltétlenül határozható meg egy vagy több erős implikáció, mint a konvencionális metaforák esetében, ebben az esetben egy sor gyengébb implikáció levonására van lehetőség. Azonban nincs éles határ az erős és gyenge implikációk között, tehát a relevanciaelmélet szerint a kontextuális implikációk egy folytonos átmenetet alkotnak, erejük alapján pedig skálába rendezhetők (Sperber & Wilson 1986/1995).

A legkreatívabb metaforák nagyobb erőfeszítést igényelnek a hallgatótól annak érdekében, hogy felépítsenek egy megfelelő kontextust és implikációk tágabb köréhez jussanak. Általánosságban minél nagyobb a lehetséges implikációk köre és minél nagyobb a hallgató felelőssége az előállításukban, annál kreatívabb a metafora (Sperber & Wilson 1986/1995: 548; Eszes & Tözsér 2007:41).

A mesemondó nem verbális kommunikációja hozzájárul ahhoz a kontextushoz, amelyben a terápiás céllal megválasztott mesei elemek a megfelelő absztrakciós szintre juthatnak a hallgató által kikövetkeztetett jelentésben (Boldizsár 2010: 319). A jó mesélő az aktuális cél- nak megfelelően kiválasztott mesével egészen a történehallgatási transz állapotáig képes eljuttatni a hallgatót (Stallings 1988). Az ilyen intenzív fókuszált figyelmi állapotban lévő emberek nyugodtak, fizikailag mozdulatlanok, de közben mentálisan aktívak, éberek, erősen koncentrálnak. A transzállapot létrehozásához azonban elengedhetetlen a beszédhelyzet megfelelő megteremtése és a nem verbális kommunikációs eszközök kommunikációs szándékhoz illeszkedő alkalmazása (Boldizsár 2010, Stallings 1988). Ebben a tudatállapotban sokkal

Papp Melinda:

A nem szó szerinti jelentések szerepe a Metamorphoses Meseterápiás Módszerben pragmatikai perspektívából
Argumentum 14 (2018), 327-338
 Debreceni Egyetemi Kiadó

könnyebben értelmezhetőek a hallgatóság számára még a legkreatívabb metaforák is, amelyek azután majd megnyitják a terápia kulcsát képező kódokat.

A mesékben megfigyelhető mesebeli elemek, motívumok szó szerinti és nem szó szerinti értelmezésének vizsgálatához megfelelő módszer lehet valós beszédhelyzetek leírása és elemzése. A tanulmányban bemutatott példák a Boldizsár Ildikó által szerkesztett *Meseterápia a gyakorlatban* című kötetből (Boldizsár 2014) származnak, amelyben meseterápiás üléseken elhangzott diskurzusokból olvashatunk részleteket, illetve bizonyos diskurzusok leírásaival találkozhatunk. Az egyik beszámoló alapján a mesemondó – a terápiás protokollnak megfelelően – a mesehallgatást megelőző ráhangoló gyakorlatokkal segítette a kommunikációs partnert abban, hogy a nem szó szerinti jelentések aktiválódhassanak a történet hallgatása közben, és az azt követő diskurzusban is ezek a jelentések hívódhassanak elő. Már a csoportba való beléptetéskor olyan mesei fordulatokkal találkoztak a résztvevők, amelyeket a mesékből ismert szöveggörnyezetben természetesnek találnának, de másként értelmezik abban a beszédhelyzetben, amikor a terapeuta a foglalkozás elején nekik szegezi a kérdést: *Hol jársz erre, ahol a madár se jár?* Az egyik résztvevő a következőképpen fogalmazta meg benyomásait a beszédhelyzetről:

Szürreális volt az egész helyzet: Budapest forgalmából épphogy kilépve egy gyönyörű kertbe érkeztem, és egy ilyen kérdéssel szembesülök. A nevemet is elfelejtettem ijedtemben, nem is beszélve az asszonyt – kétségtelenül a mesebeli boszorkányt – megillető, tiszteletteljes köszönésmódról, és a józan válaszról. Mit is keresek én itt valójában, egy meseterápiás hétvégén? (Illés 2014:25)

Ez a szokásos mesekezdő formula egyben egy szokatlan diskurzuskezdő formula a hétköznapi nyelvhasználatban. Ez a népmesei szólás egy olyan állandósult szókapcsolat, amely ebben a kontextusban alkalmas volt arra, hogy a hallgatóban a nem szószerinti jelentés hívódjon elő. Ezzel a hamis állítást (is) tartalmazó kérdéssel (hiszen egy fővárosi kertben is „járnak” madarak), vagyis egy olyan megnyilatkozással, amelynek szó szerinti használata nem optimálisan releváns, kommunikálhatóak voltak olyan feltevések, amelyek közül a terápiára érkező kiválaszhatta a számára az adott helyzetben a legrelevánsabb implikációt a relevancia kommunikációs elvének értelmében (Sperber & Wilson 1986/1995). Vagyis a hallgató a kontextusból és előismereteiből kikövetkeztette, hogy a kommunikációs partnere nem egy valóságos helyről beszél, ahol valóban nincsenek madarak, hanem egy népmesei fordulattal élve érdeklődik a hallgató motivációi iránt. Ez a kérdés egyrészt a terápiás foglalkozásra, másrészt a saját élet-helyzetére is vonatkoztatható, attól függően, hogy a megszólított fél milyen implikált premisszát és implikált konklúziókat hoz létre. Ez azonban nagy mentális erőfeszítést igényelt a fent említett példában, ugyanis nehézséget jelentett adekvát választ adni egy olyan kommunikációs partnernek, aki szokatlan kommunikációs helyzetbe hozta őt. A legtöbb résztvevőnek a terápiás ülés során folyamatosan változik a kognitív tere (Sperber & Wilson 1986/1995:38-39; 151). Ennek a megállapításnak egy hétköznapi megfogalmazását olvashatjuk a fent említett személy tollából. Terápiás élményeinek hosszabb leírásában hivatkozik rá, hogy a játékok a hétköznapi szürke gondolkodását áthangolták egy sokkal nyitottabb, képekben látó szemléletmódra, amit ő a népmesék nyelvének nevez.

A terápiás diskurzusban számos példát találunk olyan megnyilatkozásokra is, amelyek esetében a kontextus elősegíti a tárgyak vagy szereplők nevéhez társított jelentések közti választást. Az egyik mesecsoporton előkerült egy szita a mesében, ami szó szerinti értelmezésben egy tárgy, azonban a résztvevő leírásából látható, hogy ebben a beszédhelyzetben egyértelműen a nem szó szerinti olvasat volt a domináns:

Papp Melinda:

A nem szó szerinti jelentések szerepe a Metamorphoses Meseterápiás Módszerben pragmatikai perspektívából
Argumentum 14 (2018), 327-338
Debreceni Egyetemi Kiadó

A szitára pedig azért van szükségem, mert sokszor okozott már gondot, hogy nem mérlegeltem, hanem csípőből válaszoltam egy helyzetre. A „szitát” a mesecsoport óta mindig magamnál tartom, és próbálok az apró lyukak méreteit beállítani, nehogy valami túl gyorsan, vagy éppen egyáltalán ne folyják át rajta. „Rostálok” szorgalmasan (Botáné Nagy 2014:33).

Mind a főnévi, mind az igei kifejezés, ami a meséből származik, túlmutat a szó szerinti értelmezésen és mindkettő egy-egy olyan érzést, célt, gondolatot, folyamatot fogalmaz meg, amit ennyire sűrítetten csak ezekkel a mesei képekkel, kreatív metaforákkal lehet megfogalmazni. Ugyanez a résztvevő úgy fogalmazott egy másik mese feldolgozása kapcsán: „Nem szeretném, ha férjem válna >>okos lánnyá<< (Botáné Nagy 2014: 34)”. A megfogalmazásból ebben az esetben is kikövetkeztethető az *okos lány* szimbolikus jelentése. A mesebeli szereplő tulajdonságai, személyisége bele van sűrítve ebbe a szóösszetételbe. Ezt az állítást az általa használt írásjelek is alátámasztják, ugyanis szisztematikusan érzékelteti, hogy nem a szó szerinti jelentését alkalmazza az adott kifejezésnek, és ezt jelölni is szándékozik az olvasó felé beszámolójában.

A következő példa szintén egy saját élményű mesecsoportból származik, ahol a *Világszép Nádszál kisasszony* című magyar népmesével foglalkozott az egyik résztvevő. A következő mondat értelmezésénél volt leginkább tetten érhető a jelentésrétegek közötti szintlépés: „*Vala ottan egy talpig tükör, odaállott és nézegette magát a tükörben.*” Ahogy a belső monológból is kiderül, a résztvevő az önelégültség szinonimájaként értelmezte ezt a megnyilatkozást és ebben a jelentésben is használta tovább ezt a képet:

Dühös vagyok és sértett. Tényleg ekkora büntetés jár azért, hogy egy kicsit „nézegetem magam a tükörben?” Aztán elcsendesedik a düh. a harag, és egyre kevésbé tetszik, amit a tükörben látok (Standovár 2014: 36).

Ugyanez a személy vall a terápiás folyamat egy következő állomásáról, amikor már kevésbé volt számára egyértelmű a nem szó szerinti jelentés, tehát nehézséget okozott neki az aktuális élethelyzetében a mese kódjának megfejtése:

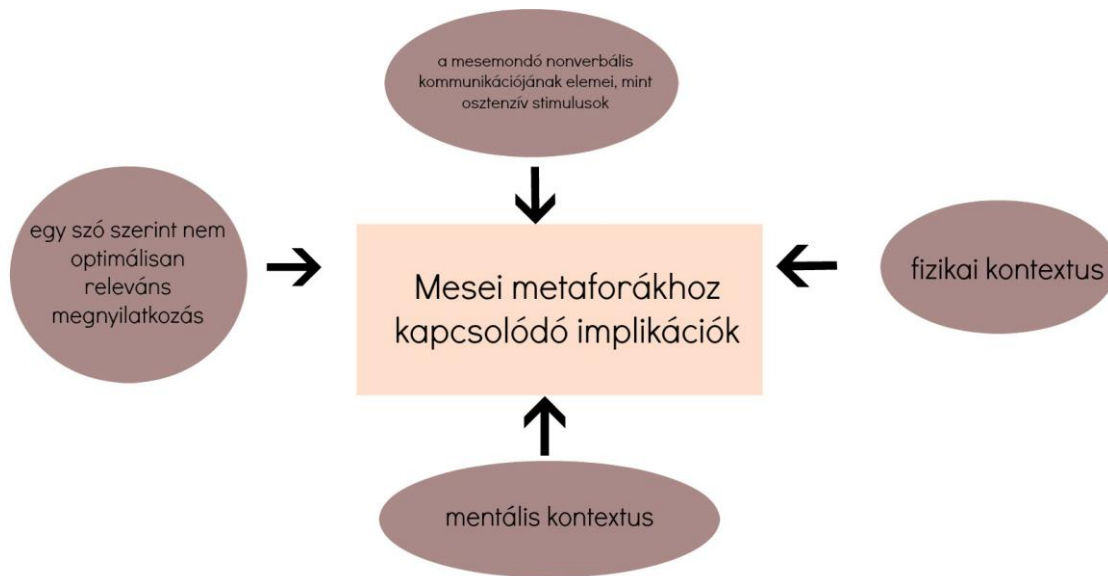
„Nagy bújában, bánatában, belefűjt a furulyába.” Furulya. A csoportvezető azt mondja, a mesebeli furulyaszó olyan, mint az ima. Mit jelent ma az ima? Térdeljek le és imádkozzak? Kérjek bölcsességet a döntéseimhez? (Standovár 2014: 39)

A terapeuta egy hasonlattal igyekszik rávezetni az egyik lehetséges olvasatra a csoporttagot. A furulyaszó a résztvevő számára nehezebben feldolgozható kreatív metafora, tetten érhető tehát az a folyamat, melynek célja az optimálisan releváns értelmezés megtalálása. Az ilyen típusú elakadások terápiás perspektívából rendkívül fontosak, ugyanis ezekből az értelmezés szempontjából nehézséget jelentő képekből kiindulva lehet továbbhaladni az önismereti munkában. Segítő kérdésekkel lehet támogatni az elakadt csoporttagokat, akiknek a mesebeli elakadásaik tükrözhetik hétköznapi életük problémáit. A terapeuták számára ezek diagnosztikus értékű információk. Ezeknek a nehezen kibontható képeknek a megértése egy újabb lépést jelent a terápiában.

A fenti példák relevanciaelméleti keretbe ágyazása azt a folyamatot mutatta be, amin a terápiában résztvevők keresztül mennek, amíg a jelentések kontextushoz igazítása el nem éri a nyugvópontot, vagyis az optimálisan releváns értelmezést. A mesék kreatív metaforáinak megértését meghatározó elemeket a 1. ábra összegzi.

Papp Melinda:

A nem szó szerinti jelentések szerepe a Metamorphoses Meseterápiás Módszerben pragmatikai perspektívából
Argumentum 14 (2018), 327-338
Debreceni Egyetemi Kiadó

1. ábra: A mesékben szereplő kreatív metaforák (Sperber & Wilson 1986) lehetséges implikációit meghatározó tényezők a mesehallgatási szituációban

Összegzés

A meseterápiás diskurzusra jellemző nem szószerinti jelentések értelmezése egy többszem-pontú, interdiszciplináris vizsgálatot igényel. A tanulmány ehhez a széleskörű elemzéshez egy pragmatikai szemléletű vizsgálattal járult hozzá. Egy részletes, példákkal alátámasztott, nyelvészeti perspektívájú elemzés bővítheti a terápiás kommunikációról szerzett ismereteinket, pontosabb képet adhat a mesék nem szó szerinti jelentésrétegeinek értelmezéséről valamint a terapeuták számára olyan ismeretek biztosíthat, amelyek segítségükre lehetnek a terápiás dis-kurzus irányításában és a páciensektől kapott válaszok értelmezésében.

Irodalom

- Bach, Kent (2012): Saying, meaning and implicating. In: Allan, Keith & Jaszczołt, Kasia M. (eds.): *The Cambridge Handbook of Pragmatics*. Cambridge: CUP, 47–67.
- Bencze M. Ildikó (2014): Kísérleti pragmatika. In: Pléh Csaba & Lukács Ágnes (szerk.): *Pszicholingvisztika. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Boldizsár Ildikó (szerk.) (2014): *Meseterápia a gyakorlatban. A Metamorphoses Meseterápia alkalmazása*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Boldizsár Ildikó (2010): *Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Botáné Nagy Ildikó (2014): Az okos lány találkozása Holle anyóval és A csillagszemű juhásszal. In: Boldizsár Ildikó (szerk.): *Meseterápia a gyakorlatban. A Metamorphoses Meseterápia alkalmazása*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Buda Béla (1986): *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest: Animula Kiadó.

Papp Melinda:

A nem szó szerinti jelentések szerepe a Metamorphoses Meseterápiás Módszerben pragmatikai perspektívából
Argumentum 14 (2018), 327-338
 Debreceni Egyetemi Kiadó

- Eszes Boldizsár & Tözsér János (2007): Átvitt értelem – a metafora szerepe a kommunikációban. *Világosság* 2007/6, 39-47.
- Gibbs, Raymond W. Jr. (1994): *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giora, Rachel (1997): Understanding figurative and literal language. The graded salience hypothesis. *Cognitive Linguistics* 8, 183-206.
- Giora, Rachel (2008): Is metaphor unique? In: Gibbs, R.W. Jr. (ed.): *The Cambridge handbook of metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 143-160.
- Grice, Herbert Paul (1957/1989): Meaning. *Philosophical Review* 67, 377–388. [Újraközölve: 1989. Magyarul: In: Pléh Csaba, Síklaki István & Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest: Osiris, 1997, 188-197.]
- Grice, Herbert Paul (1975/1989): Logic and conversation. In: Cole, Peter & Morgan, Jerry L. (eds.): *Syntax and semantics: Vol. 3. Speech acts*. New York: Academic, 41–58. [Újraközölve: 1989. Magyarul: A társalgás logikája. In: Pléh Csaba, Síklaki István & Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó, 1997, 213-227.]
- Forgács József (1989): *A társas érintkezés pszichológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Illés Flóra (2014): Áthangolódás In: Boldizsár Ildikó (szerk.): *Meseterápia a gyakorlatban. A Metamorphoses Meseterápia alkalmazása*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Kiefer Ferenc (2007): *Jelentéelmélet*. 2. fejezet: Szemantika vagy pragmatika? Budapest: Corvina Kiadó.
- Nemesi Attila László (2009): *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Budapest: Loisir Könyvkiadó.
- Németh T. Enikő (2003): A kommunikatív nyelvhasználat elvei. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20, 221–254.
- Sperber, Dan & Wilson, Deirdre (1986/1995): *Relevance: communication and cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Stallings, Fran (1988): The Web of Silence: Storytelling's Power to Hypnotize. *The National Storytelling Journal* Spring/Summer, 1988.
- Standovár Ágnes (2014): A sötét lyuk, ahol „sem eget, sem földet nem látni” Belső monológ saját élményű mesecsoporton In: Boldizsár Ildikó (szerk.): *Meseterápia a gyakorlatban. A Metamorphoses Meseterápia alkalmazása*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Wilson, Deirdre & Sperber, Dan (2004): Relevance theory. In: Laurence, R.H. & Ward, G. (eds.): *The Handbook of Pragmatics*. Blackwell Reference Online, 1–16.

Papp Melinda
 Szegedi Tudományegyetem
 Nyelvtudományi Doktori Iskola
 H-6771 Szeged
 Egyetem utca 2.
 pappmelinda54@gmail.com